

Actie <-> Reactie

100 Jaar kinetische kunst

Philippe Decrauzat, *Shut and open at the same time*, foto Jan Adriaans/Job Janssen

Met Actie <-> Reactie presenteert de Kunsthal een origineel en historisch overzicht van kinetische kunst. Licht en beweging staan daarin centraal. Er is werk te zien van veel bekende pioniers zoals Duchamp, Vasarely, Calder en Tinguely maar ook van minder bekende namen. De geëxposeerde kunstwerken komen uit belangrijke collecties van Europese musea en zijn bijeengebracht door twee Franse gastcuratoren. Actie <-> Reactie is een ongelooflijk leuke en speelse tentoonstelling, die alle zintuigen prikkelt en de kijker onderdeel laat zijn van de kunstwerken.

Door Etienne Boileau

Na een overzicht van het werk van Tinguely *Jean Tinguely - Machinespektakel* twee jaar terug in het Stedelijk Museum Amsterdam, valt nu de eer te beurt aan de Kunsthal om een selectie kinetische kunst te brengen. Actie <-> Reactie omvat werk van veelal internationaal bekende pioniers, naast enkele jongere adepten. De geselecteerde werken waren vijf jaar terug ook onderdeel van de expositie *Dynamo* in het Grand Palais te Parijs; een expositie die het nu gebodene in de Kunsthal ruimschoots overtrof. Merkwaardig genoeg komt dat de tentoonstelling in Rotterdam juist ten goede: het gebouw van de Kunsthal leidt minder af dan dat van het Grand Palais en is daarnaast veel kleiner. Dat beperkte oppervlak dwong de curatoren tot een scherpe, meer representatieve selectie. Op een kleiner oppervlak valt daardoor relatief veel te zien.

Zowel de tentoonstelling als de begeleidende catalogus zijn beide onderverdeeld in twaalf

verschillende secties met bijbehorende thema's die de verschillende aspecten van waarneming en fenomenale ervaring onder de aandacht brengen. Daaronder Licht, Beweging, Ritme, Structuur, Vibratie, Instabiliteit, Straling, Immaterialiteit, Krachtenveld, Ruimte, Werveling, en Kosmos. Omdat bij het maken van de expositie strak is vastgehouden aan die indeling kun je als bezoeker de werken beter met elkaar vergelijken en storen ze elkaar niet. Daarnaast zijn diverse installaties interactief zodat je ze in gang kunt zetten of invloed kunt uitoefenen op je eigen waarneming.

Licht, Ruimte en Krachtenveld

Licht en ruimte zijn naast beweging belangrijke thema's tijdens Actie <-> Reactie. Denk daarbij aan de kunstmatige lichtruimtes van de Venezolaanse kunstenaar Carlos Cruz-Diez die wel wordt beschouwd als kleuren-pionier. Zijn werk *Chromosaturation* uit 1965 bestaat uit een lichtinstallatie die verschillende in elkaar overlopende ruimtes in wisselende kleuren van licht voorziet door middel van tl-buizen. Er ontstaan zones waarin rode, blauwe en groene kleuren domineren met telkens weer een overlap. En er is een schemergebied, waarin kleurovergangen overheersen op plekken waar de ene ruimte met de andere verbonden is. Hier is de dematerialisatie van het kunstwerk compleet; het werk draait voornamelijk om kleur en licht. Al lopende door de ruimtes raak je geleidelijk aan je oriënteringsvermogen kwijt en ervaar je wat kleur kan doen.

Een ander voorbeeld van een ruimtelijk kunstwerk, vormt de fraaie installatie van Christian Megert,

Environment Documenta 4. Een werk dat voor het eerst tentoongesteld werd tijdens de Documenta van 1968. Het werk bestaat uit een kubusvormige ruimte, waarvan de vloer en het plafond spiegelend zijn en elkaar reflecteren. Ga je erin staan en kijk je naar beneden, dan zie je jezelf als toeschouwer in een diepe put eindelijk weerspiegeld: een mooie plek voor een selfie. Ook het vroege werk *Warmte* van Jan van Munster uit 1983 trok me aan. Het staat op de tentoonstelling in de sectie Krachtenveld, maar had evengoed in de sectie Straling kunnen staan. Ik zag het eerder ook in Parijs tijdens *Dynamo*. Het bestaat uit een gloeidraad en een elektrisch controlepaneel dat de gloeidraad in werking zet en bevindt zich in een donkere afgeschermd ruimte. Je moet op een knop drukken om het werk te kunnen zien. Doe je dat, dan licht de gloeidraad op en ontstaat er in de ruimte even een tekening van twee W-achtige vormen. De gloeidraad dooft daarna weer langzaam uit.

Geschiedenis van de kinetische kunst

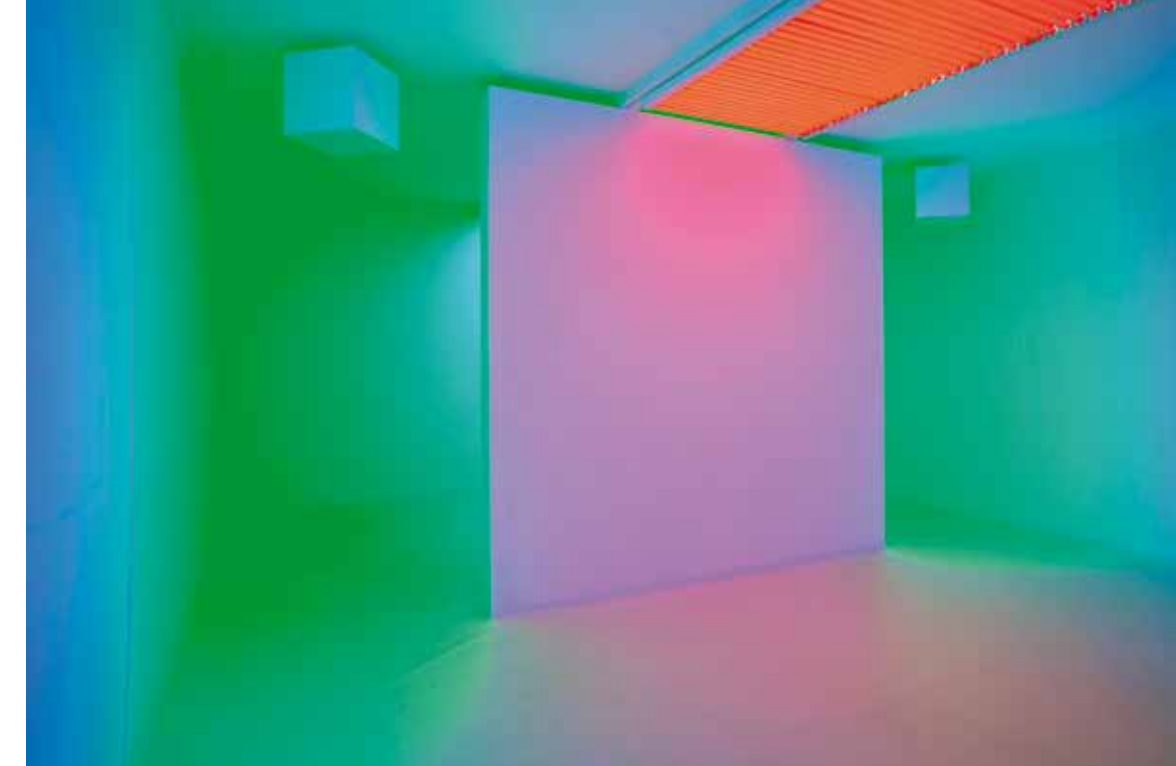
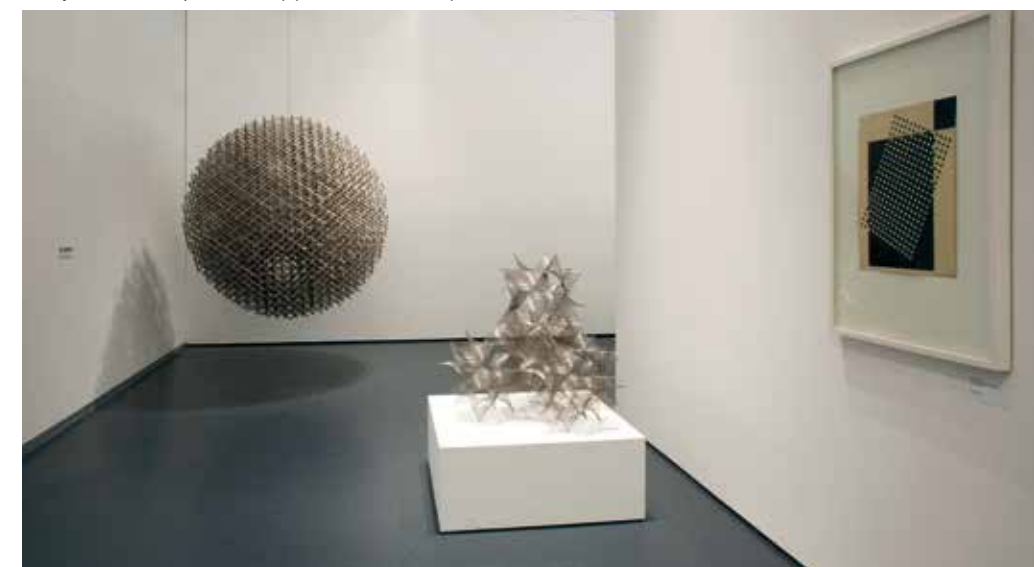
Ook de voorlopers van de kinetische beweging zijn in de tentoonstelling Actie <-> Reactie te zien, onder wie Giacomo Balla, Hans Richter en László Moholy-Nagy. Zij probeerden als eersten om een abstract en dynamisch begrip van de werkelijkheid tot uitdrukking te brengen door middel van schilderkunst, beeldhouwkunst en film. In de abstracte kunst van de 20 eeuw kwamen begrippen op als ruimte, beweging, visie en licht. Dit als reactie op de vooruitgang in wetenschappelijke en technische kennis. Kinetische kunst ging vanaf toen een belangrijke rol spelen in het dematerialiseren van de kunst; kunst werd pas kunst als de kijker haar ook werkelijk kon waarnemen

of ervaren. In 1955 vond de eerste belangrijke tentoonstelling over kinetische kunst plaats bij Galerie Denise René in Parijs onder de titel *Le Mouvement*. Deelnemers waren onder andere: Marcel Duchamp, Alexander Calder en Jean Tinguely. De draaiende rotorreliefs van Marcel Duchamp, de mobiles van Alexander Calder en het werk van Jean Tinguely markeren het begin van de bewegingskunst. Later volgden diverse tentoonstellingen over kinetische kunst in het Museum of Modern Art New York en een tentoonstelling met werk van Olafur Eliasson in Tate Modern. In ons land werd voor het eerst in 1961 een tentoonstelling over kinetische kunst gemaakt onder de titel *Bewogen Beweging*. Stedelijk Museum directeur Willem Sandberg had Jean Tinguely carte blanche gegeven om een overzicht samen te stellen met werk van hemzelf en collega-kunstenaars. Over deze en latere ontwikkelingen in de kinetische kunst valt uitgebreid te lezen in de begeleidende catalogus die bij Actie <-> Reactie is verschenen.

Structuur

Een bijzonder getalenteerde kunstenaar is de twee jaar terug overleden François Morellet. Niet zo gemakkelijk in een hokje te stoppen, want hij werkte met neonlicht, geometrische vormen en patronen, en dito structuren. Begin jaren zestig verklaarde hij blij te zijn met het gebruik van moderne materialen als neon en aluminium. Materialen die niet waren aangetast door schilderkunstige tradities. Hij en zijn vrienden van de 'Groupe de Recherche d'Art Visuel' waren ervan overtuigd dat het tijdperk van linnen, verf en beeldhouwkunst voorbij was. Zijn systematische aanpak gebaseerd op optisch effect, leidde tot visueel aantrekkelijke en prikkelende kunstwerken. Morellet koos ervoor om een formele 'objectieve grammatica' te volgen voor zijn schilderijen, installaties en architecturale interventies. Die grammatica baseerde hij op beginselen en systemen die voorafgaand aan de uitwerking vastgelegd werden, zodat er geen enkel moment van subjectieve creativiteit uitgedrukt kon worden. In zijn beelden neigde hij vaak naar het minimalisme. Zoals in het werk *Spère-trame* uit 1989, een uit duizenden aluminium pijpjes gemaakte

François Morellet, *Spère-trame* (I.), foto Jan Adriaans/Job Janssen

Carlos Cruz-Diez, *Chromosaturation*, foto Jan Adriaans/Job Janssen

bolvorm die ronddraait, waardoor steeds weer andere rasters worden prijsgegeven. Je kunt er nu in de Kunsthal eindelijk naar blijven kijken.

Beweging

Ook de pioniers van de kinetische kunst Marcel Duchamp, Victor Vasarely en de Amerikaanse kunstenaar Alexander Calder, zijn met diverse werken op deze tentoonstelling aanwezig. Al in 1931 had Calder zijn eerste tentoonstelling in Galerie Percier te Parijs. Zijn begin jaren 30 ontwikkelde abstracte sculpturen zonder volume en zonder stabiele positie waren hun tijd ver vooruit. Ze bestonden uit cirkels, bogen en virtuele volumes, die waren gemaakt van ijzerdraad. De diverse losse elementen in de constructie – geometrische figuren in plaatstaal en rode of gele houten balletjes – deden denken aan sterren of planeten. Met zijn later ontwikkelde speelse en bewegende mobiles oogste Calder wereldwijd succes. Hun originaliteit zit hem volgens kunsthistoricus Arnauld Pierre (hoogleraar hedendaagse kunst aan de Sorbonne) niet alleen in hun beweging maar ook in het principe zelf van hun constructie, dat berust op het idee van evenwicht en stabiliteit. Als ze in beweging worden gebracht keren ze vanzelf terug naar hun oorspronkelijke positie. Calder is met een grote en kleurrijke mobile prominent aanwezig in de Kunsthal.

Straling

Optische kinetische effecten kunnen mede ontstaan door toepassing van concentrische cirkels. Zo liet Duchamp de cirkels draaien en haalde Bridget Riley in haar schilderij *Blaze IV* het middelpunt van de cirkels weer onderuit. Heel fraai is ook de in elkaar overvloeiende kleurspiraal van Peter Sedgley. Hij schilderde de spiraal met acrylverf op linnen. Het werk heeft als titel *Light Pulse*. En inderdaad, de kleuren lijken te bewegen, steeds weer opnieuw in elkaar over te vloeien en te stralen: het blijkt puur een optisch effect. Het indrukwekkendste werk binnen deze sectie vond ik de grote lichtinstallatie van Jorn Armleder, *Voltes IV* uit 2004. De in tientallen cirkels gebogen neonbuizen floepten aan en uit volgens een strak geregisseerd schema en bezorgden mij hallucinaties. Het geheel besloeg meer dan 36 m². Ik ben er heel lang bij stil blijven staan.

Nieuwe generatie

Een nieuwe generatie kunstenaars zoals Jeppe Hein, Žilvinas Kempinas en Philippe Decrauzat komt ook aan bod op de tentoonstelling in de Kunsthal. Zo is er van Decrauzat de sculpturale ruimte *Shut and Open at the same time* te zien. Een installatie vol vibratie, veroorzaakt door de tegenstelling tussen schuine zwarte en witte lijnen die eindelijk herhaald worden over de gehele ruimte met in het midden twee scharnierende rechthoeken. Het geheel destabiliseert je behoorlijk als je ernaar kijkt. Žilvinas Kempinas brengt een magneetband die continue door twee ventilatoren in beweging wordt gebracht en Jeppe Hein installeerde een driedimensionale mobile met spiegels, waarin je je eigen gezicht kunt bekijken onder de titel *3-Dimensional Morrir Mobile*. Stuk voor stuk boeiende kunstwerken, die duidelijk voortborduren op de werken van hun voorgangers. Wie Actie <-> Reactie bezoekt, krijgt een fraai overzicht van kinetische kunst te zien: kunst gemaakt door pioniers uit deze kunstrichting tot en met de 'early adopters' en hun opvolgers. Het levert een totaalervaring op die je niet snel vergeet.

Actie <-> Reactie, 100 jaar kinetische kunst, Kunsthal Rotterdam, 22 september 2018 t/m 20 januari 2019, www.kunsthal.nl

Actie <-> Reactie, 100 jaar kinetische kunst. Uitgeverij Lannoo, ISBN: 987 94 014 5623 4, www.lannoo.com